

NYELV, LELKISÉG ÉS REGIONALITÁS A KÖZÉP- ÉS KORA ÚJKORBAN

Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.

NYELV, LELKISÉG ÉS REGIONALITÁS A KÖZÉP- ÉS KORA ÚJKORBAN

Megjelent
a Nemzetközi Magyarstudományi Társaság,
a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alap

BETHLEN GÁBOR
Alap

támogatásával

A VII. NEMZETKÖZI HUNGAROLÓGIAI KONGRESSZUS KIADVÁNYAI

Kiadói tanács:

Dr. Benedek József egyetemi tanár (Kolozsvár)

Dr. Gábor Csilla egyetemi tanár (Kolozsvár)

Dr. Rostás Zoltán egyetemi tanár (Bukarest)

NYELV, LELKISÉG ÉS REGIONALITÁS A KÖZÉP- ÉS KORA ÚJKORBAN

Előadások a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson
Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.

A kötetet szerkesztették
Gábor Csilla, Korondi Ágnes, Luffy Katalin,
Tóth Zsombor, Balogh F. András

EGYETEMI MŰHELY KIADÓ
Bolyai Társaság – Kolozsvár
2013

Kiadja az Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár

A kiadó igazgatója: Veress Károly

Felelős kiadó: Köllő Zsófia

Felelős szerkesztő: Gábor Csilla, Korondi Ágnes, Luffy Katalin,

Tóth Zsombor, Balogh F. András

Korrektúra: Xantus Boróka

Névmutató: Bilibók Renáta

Műszaki szerkesztő: Virág Péter

Nyomta az AmGraphis, Kolozsvár

© Szerzők; Bolyai Társaság, 2013

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

NEMZETKÖZI HUNGAROLÓGIAI KONGRESSZUS. (7 ; 2011 ; Cluj-Napoca)

Nyelv, lelkiség és regionalitás a középfés kora újkorban : VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus : Kolozsvár, 2011 / coord.: Gábor Csilla, Korondi Ágnes, Luffy Katalin, - Cluj-Napoca : Egyetemi Műhely Kiadó, 2013

Index

ISBN 978-606-8145-45-7

I. Gábor, Csilla (coord.)

II. Korondi, Ágnes (coord.)

III. Luffy, Katalin (coord.)

811.511.141

Tartalom

A Kegyes Olvasónak.....	9
Formulák, frazémák, nyelvi hagyományozódás a devocionális irodalomban.....	13
BOROS KATALIN	
Mária-elnevezések a <i>Horvát-kódex</i> ben.....	15
PAPP JUDIT	
A lelkeség formulái Tinódi Lantos Sebestyén históriás énekeiben	29
HARGITTAY EMIL	
A Biblia nyelvi hagyománya Pázmány Kempis-fordításában	58
Fordítás, kompiláció, adaptáció és a kora újkori spiritualitás.....	67
KÓNYA FRANCISKA	
Ágoston spongyájához hasonlóná válni vagy ördöggé lenni? Teológiai hagyomány Tarnóczy István <i>Vigyázó Szem</i> című művében	69
FAJT ANITA	
A német protestáns kegyesség nyelve magyarul? Szenci Fekete István <i>Lelki nyugosztaló órák</i> című fordításának elemzése	80
MACZÁK IBOLYA	
Egyszerűsítő eljárások 18. századi, magyarországi, kompilált prédikációkban.....	93
GÉCZI JÁNOS	
Földi egek. Lippai János <i>Posoni kert</i> (1664) című kertészeti munkájának rózsái.....	100
A misztika műfajai, nyelvei és olvasatai.....	115
KORONDI ÁGNES	
<i>Imitatio, compassio, conformatio</i> – kegyességi modellek a késő középkori magyar nyelvű passiószövegekben.....	117
SZABÓ FERENC S. J.	
Szempontok a jezsuita lelkeség történetéhez <i>A devotio moderna</i> és az <i>Imitatio Christi</i> (Kempis) hatása Szent Ignácra (<i>Lelkigyakorlatok</i>) és a jezsuita lelkeségre	128

PÉNTEK VERONIKA

Ars orandi és lectio divina. Pécsi Lukács és Ecsedi Báthory István
példája.....138

FAZAKAS GERGELY TAMÁS

Pásztázó könyvolvasás és kegyességgyakorlás. A *Praxis pietatis*
margószövegeiről és egy tágabb kutatás lehetőségeiről146

IMRE MIHÁLY

A konverzió nyelve? A misztika nyelvhasználata. Otrokocsi Fóris
Ferenc Isten előtt járóknak tökéletessége című művében169

A liturgia teológiája, szövegtípusai, intézményrendszere.....191

MADAS EDIT

„Kintornáljatok bölcsen”. Zsoltározás a liturgikus gyakorlatban,
zsoltárok a közösségi és magánjátatosságban193

FARMATI ANNA

...*in privato pro placito*... Klerikusi devóció a kora újkorban:
Náray György *Lyra Coelestis* című énekeskönyvének függeléke202

KOVÁCS SÁNDOR

Unitárius felfogások az úri szent vacsoráról a 16–18. században.
Bevezetés és források.....214

HUBERT ILDIKÓ

A siralom műfaj a 18–19. század fordulóján241

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Egyházi énekeskönyveink reformja 1800 körül.....249

Szenttisztelet a változó lelkeségi és hatalmi viszonyok között.....259

FALVAY DÁVID

Magyar szentek késő középkori, olasz nyelvű devocionális
szövegekben: Fordítás, „volgarizzamento” és kulturális transzfer.....261

BITSKEY ISTVÁN

„Christus példájára néztek”
A szentkultusz retorikája Pázmány Péter prédikációiban273

GÁBOR CSILLA

Kitalált szent, valós kultusz (Remete Szent Pál)?
Szövegek tanúságai282

SZILÁGYI ANNA-RÓZSIKA

A *delectare* eljárásai Illyés András legendáriumának
mártírtörténeteiben (különös tekintettel a kintörténetekre)296

A lelkeség szervezeti és intézményi keretei.....	311
KÁLDOS JÁNOS	
Barát Zsófia temetése (1594. július 7.)	313
SZÁRAZ ORSOLYA	
Devóció, fegyelmezés, ellenőrzés	
A segneriánus népmissziók funkciói	328
BARICZ ÁGNES	
Felekezetváltás a 18. század közepén Marosvásárhelyen:	
a patikáriusné katolizálása és annak okairól írt levele	343
Régió és regionális historiográfiák.....	363
TÓTH ZSOMBOR	
Emlékirat és patriotizmus: Bethlen Miklós és Cserei Mihály	
regionalizmusa	365
JANKOVICS JÓZSEF	
A bethleni Bethlenek szerepe Erdély íráshasználatában.....	384
UTASI CSILLA	
A polgári mentalitás diskurzusrétegei Heltai Gáspár <i>Krónikájában</i>	392
LUFFY KATALIN	
Város és közössége: a kegyesség gyakorlását előíró utasítások	
a nagybányai városi könyvekben	399
Régió és kora újkori erudíció(k)	409
JANKOVITS LÁSZLÓ	
<i>Non est patria, quae mihi noverca</i> – Jacobus Piso egynémely régiókban...411	
SIMONA KOLMANOVÁ	
A cseh- és morvaországi humanizmus sajátosságai	422
BARTÓK ISTVÁN	
Regionalitás és nyelvhasználat. Élő és holt nyelvek a 16–17. század	
irodalomelméleti kézikönyveiben	430
DÓCZY ÖRS	
A 17. századi erdélyi helvét hitvallású evangélikus oktatási	
intézményekből továbbtanuló <i>academizánsok literátori (poeticai és</i>	
<i>rhetorica)</i> tanulmányai, Guilielmus Amesius <i>Technometriája és</i>	
Felfalusi József franeakeri <i>disputatio</i> ja.....	441
Régió és regionális perspektívák.....	461
GÖMÖRI GYÖRGY	
A londoni Royal Society első 80 évének magyar kapcsolatairól	463

F. MOLNÁR MÓNICA

Regionalizmus a 17. század második felének olasz kortárs

Magyarország-elemzéseiben471

RESTÁS ATTILA

A fertilitas Hungariae-toposz változatai egy 17. század végi

tézisnyomtatványban484

Német–magyar irodalmi kapcsolatok a középkorban és a kora

újkorban495

LŐKÖS PÉTER

Magyarországgép Hieronymus Ortelius *Chronologia Oder Historische*

Beschreibung aller Kriegsemporungen und Belägerungen... c. krónikájában,

illetve az *Ortelius redivivus et continuatus*ban497

CZICZKA KATALIN

Schesaeus és barátai a 16. századi irodalmi alkotások szövegeiben507

BALOGH F. ANDRÁS

„Hogy legyen töröknek ellenállni képes”

A 16. század elejének magyar vonatkozású német röpiratai.....516

BERZEVICZY KLÁRA

Egyházak és vallás a török kori Magyarországon – németnyelvű

útleírások tükrében.....533

PESTI BRIGITTA

Irodalmi mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében544

Abstracts.....567

Névmutató581

Imitatio, compassio, conformatio – kegyességi modellek a késő középkori magyar nyelvű passiószövegekben

A késő középkor magyar nyelvű kódexirodalmában gyakoriságuknál és terjedelmüknél fogva is központi helyet foglalnak el a passióhoz kapcsolódó szövegek. A szakirodalom drámaiságuk, nyelvi szépségeik, gyakran affektív jellegük, stb. miatt viszonylag nagy figyelmet fordított rájuk. A hosszabb magyar nyelvű passió elmélkedések vagy prédikációk – a műfaji határok megvonása sokszor problémás – forrásai jelentős filológiai kutatások tárgyát képezték. Vargha Damján a Mária-siralmakat,¹ Pusch Ödön többek között a Mária- és a passióelmélkedéseket vizsgálta.² Otrokócsi Nagy Gábor a kódexirodalom misztikájával foglalkozó írásában szintén jelentős teret szentelt a passiómisztikához kapcsolható írásoknak.³

Jelen tanulmány a források, kompilációs technika, a szövegek megalkotása helyett inkább a bennük körvonalazott, a szenvedéstörténettel és a szenvedő Krisztussal kapcsolatos viszonyulásformákra, kegyességi magatartásra figyel. Azt követi nyomon, milyen érzelmi reakciót és viselkedési mintát írnak elő olvasóik, használóik számára ezek a devocionális írások, s ez hogyan épül be a magyar kódexek teljes szövegkorpuszának lelkiségébe. Mivel jelentős számú késő középkori magyar szöveg fókuszál a passióra, mindenük részletes bemutatása és teljes vizsgálata kisebb kötetet igényelne, itt ehelyett a szövegek vizsgálati szempontunkból reprezentatívnak tekinthető részleteinek elemzésére szorítkozunk.

Több elmélkedés- vagy prédikációrészlet inti a híveket, emlékezzenek meg Krisztus, esetenként Mária szenvedéseiről, fájdalmáról. A *Debreceni Kódex* a bonaventurái *De perfectione vitae ad sorores* fordításában például erősen képi formában buzdítja apácaolvasóit: „meñ be az ȝ oldalanac kapvian az aldot iesusnac mind ȝ ziveiglen · es ot az meg fezzvltne bvezgosagos zereteti-

1 VARGA Damján, *Kódexeink Mária-siralmai*, Bp., 1899.

2 PUSCH Ödön, *Vallásos elmélkedések kódexeinkben*, Kolozsvár, 1910, 7–54.

3 OTROKÓCSI NAGY GÁBOR, *A misztika kódexirodalmunkban*, Debrecen, A Debreceni Református Kollégiumi Tanárképző kiadása, 1937, 39–58.

vel az cristoshoz egizvltven as ísteni zeretnec zegeivel atal veretnven · es ȝ raitavalo kȝnȝrvletessegel meg sebesvltetven · semmít egiebet ne keres · semmit egiebet ne kevan · es semmíbe egíebe ne akarí meg vígasztaltatnȝa · hanem hog te es az cristos iesussal az kereztfan meg halhas.”⁴ A szenvedésekben való részvétel az *unio mysticá*hoz vezető biztos útnak tekinthető. Az egyesülés helye a szív, a szenvedő Megváltó szíve, ahová az elmélkedő bebecsátást nyer, illetve a devótus szíve („kel ... as cristos iesusnac ȝ keservseges ken zenvedeset az te zívedbe hordoznod”⁵). A passióra való emlékezés szükségességét is indokolja Bonaventura: ha nem siratjuk kellő töredelmességgel a Megváltó halálát, értünk kiontott ártatlan vére rajtunk kéretik számon. „Vaȝ bizonnával míg elȝc en edes vram íesus meg emlekȝzȝm at te mvnkaídrvl kít te zenvedel az predikalasba · faradsagídrvl edestova valo iarassoba · ímadsagban valo vígazasodrvl · kȝn hvltasodrvl emberí nemȝn kȝnȝrvlven · fáidalmídrvl · karomlasídrvl · at te zent orčhadnac pȝgdozesírvl · nákon veresȝkrvl az v vas zegecrvl at te zent sebeídrvl · es mind atte egieb keservsegodrvl · mert ha ezt nem teíendem · tehat egiebkepen meg : kereztetíc en ráítam az artatlan ver kít te kí ȝntel en erȝtem ez földȝn · No azert ki ad az en feiemnec vizet · es az en zȝmeimnec kon hvltasoknac kvth feiet · hog sírathassam eíel es napal az en vramnac aldȝt Iesusnac ȝ zent halalat kít nem ȝmagaiert hanem az en bínemmert zenvede.”⁶

A passió „meggondolásának” hasznáról több rövidebb tanítás is szól. Az imént idézett szöveg szerint az ilyen meditáció Krisztus iránti szeretetre indítja az elmélkedőt. A *Nádor-kódex* és az *Érsekújvári Kódex* Johannes Herolt *De tempore* ciklusának 48. predikációjára épülő,⁷ egymással párhuzamos traktátusai a kinszenvedés „gondolásának” tizenkét gyümölcsét sorolják fel: a bűnösöket megtéríti, békétűróvé tesz, eltölti a lelket ájtatossággal, s végső soron az üdvözülés felé vezet.⁸

Tekintve számtalan hasznát, nem csoda, hogy a kellően áhítatos-töredelmes emlékezet kívánatos dolog a hívők számára. Imádságok és elmélkedésekhez illesztett könyörgések gyakran kérik e lelki jó elnyerését. A latin

4 *Debreceni Kódex: 1519*, bev. MADAS Edit, REMÉNYI Andrea, Bp., Argumentum Kiadó, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1997 (Régi magyar kódexek, 21), 305. A kódexek szövegei esetén a kritikai kiadásokban megadott eredeti kódexoldalszámokra hivatkozom.

5 Uo., 306.

6 Uo., 322–323.

7 PUSCH, i. m., 37–38.

8 *Nádor-kódex: 1508*, kiad. és jegyz. PUSZTAI István, bev. PUSZTAI István, MADAS Edit, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1994 (Régi magyar kódexek, 16), 41–63. *Érsekújvári Kódex: 1529–1531*, kiad., bev., jegyz. VOLF György, Bp., MTA, 1888 (Nyelvemléktár, 9–10), 19–24.

hóraskönyvekben és a magyar kódexekben egyaránt nagy népszerűségnek örvendő, a passióra építő Brigitta-imák több darabja is tartalmaz ilyen passzusokat. A *Kriza-kódex*beli változat például így tolmácsolja az imádkozó kívánságát: „ez te dragalatos zent verodnek ky ontasaert. es te keseroseges kenodert. es halalodert. es mynden te zentsegos sebeydert. kerlek tegodet edossegos vram Iesus cristus sebhessed meg edossen az en zywemet az te zentsegos sebeydwel. es geryez meg engomet az te zerelmedben. hog penytencianak es zeretnek kony hvllatasy legyenek ennekom kenyereym eyel es nappal. es fordehad engomet te hozza myndonostol fogwa hog az en zywem legyen teneked orok lakodalom es kedwes. Es az en nyayasagom ez syralmak wolgyeben legyen neked kellemetos. es az en eletomenk vegzety oly dycheretos hog ez eletnek vtanna en vram Iesus cristus zereto vram. engedelmes vram Irgalams vram. zeep vram iesus cristus. elo istennek zent fya. myndenhato atyanak zent fya. es zeplotelen zyz Marianak fya erdomlyelek tegodet latny. es dycherny. mynd az te zentyddel egyetomben orokkol orokke. Amen.”⁹

Az imarészlet több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt rávilágít arra, hogy a passióhoz való helyes viszonyulás isteni ajándék: ahhoz, hogy igazán hasznos legyen, hogy a hívő elérhesse a kellő áhítatosságot, hogy kellő fokú szeretet ébredhessen benne, magának a szenvedő Megváltónak kell segítséget nyújtania a bűnös, önmagától ilyen nagy jóra képtelen embernek. Másrészt érdemes odafigyelni a szöveg metaforikájára: a töredelmesség és a Krisztus iránti szeretet kiváltó oka „édes sebesülés”, az imádkozó szíve „örök lakodalom”-má és kedvessé válik Megváltója számára. Nyilvánvalóan a szent szerelem, a misztikus nász jól ismert képei villannak fel, amelyek hosszú hagyományra tekintenek vissza az *Énekek éneke*-interpretációkban és főként a Szent Bernát utáni misztikus írások hosszú sorában.¹⁰

A magyar nyelvemlékkódexek közül több (*Apor*-, *Érsekújvári*, *Nádor*-, *Weszprémi*-, *Winkler-kódex*) tartalmaz hosszabb passióelbeszélést.¹¹ E szöve-

9 *Kriza-kódex*: 1532, kiad. N. ABAFFY Csilla, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1988 (Régi magyar kódexek, 5), 60–64.

10 Az *Énekek éneke* középkori interpretációs hagyományáról lásd: Ann W. ASTELL, *The Song of the Songs in the Middle Ages*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1990.

11 *Apor-kódex*, kiad., bev., jegyz. VOLF György, Bp., MTA, 1879 (Nyelvemléktár, 8), 157–186. *Érsekújvári Kódex*, 26–64, 77–102. *Nádor-kódex*, 143–307. *Weszprémi Kódex*: A XVI. század első negyede, bev., jegyz. PUSZTAI István, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1988 (Régi magyar kódexek, 8), 1–113. *Winkler-kódex*: 1506, kiad., bev., jegyz. PUSZTAI István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1988 (Codices Hungarici, 9), 137–234.

gek itt-ott lírai elemekkel (pl. Mária-síralmak¹²) kiegészítve apró mozzanatról mozzanatra haladva ismertetik a passió történetét. Az olvasótól/hallgatótól elvárt érzelmi-akarati válaszra vonatkozóan azonban nem mindig tartalmaznak bővebb felvilágosításokat. A *Weszprémi-kódex* prédikációnak nevezett passiója – amely, amint azt Pusch Ödön bizonyította,¹³ főként egy Johannes Herolt-prédikációra épül – a Jób könyvéből származó *thema* szellemében a Krisztus szenvedéseinek való szánakozásra, könnyhullatásra szólítja fel az olvasót vagy hallgatót. (Pusch szerint a szöveg, bár műfaji megjelölése prédikáció, inkább magánáhitati célra készült.¹⁴) Több helyen a szenvedés vagy áldozat nagyságának meggondolására és hálaadásra biztatja az „ájtatos lelküket” vagy a könnyek adományáért¹⁵ könnyörög.¹⁶ Máshol a Mária szenvedésének megfontolását tanácsolja. Ezeken a közönséghez intézett kiszólásokon, felszólításokon kívül azonban nemigen találunk részleteket arra nézve, hogy milyen is legyen ez a „meggondolás”, illetve hová vezet.

A *Nádor-kódex* Mária-síralma¹⁷ egyetlen, az olvasókhoz intézett kiszólást sem tartalmaz, nincsenek benne felszólítások a Máriával való együttlészenvedésre. Bár a fájdalomkifejezés irodalmi szépségeit többször méltatja a szakirodalom, a devótus olvasás közbeni, esetleg az olvasás folyamatához kapcsolódó, meditatív-devocionális magatartására vonatkozó előírások nincsenek benne.

Az ilyen jellegű utalások, előírások hiánya azonban nem jelenti azt, hogy az illető szövegek olvasóinál készítőik nem számítottak bizonyos hatásra, válaszra. E traktátusok, elmélkedések, prédikációk célja bizonyára közzismert volt a kor olvasója számára. Ha belelapozunk a kor latin nyelvű devóciós irodalmába, könnyen találunk olyan szövegeket, amelyek erre nézve eligazítást nyújtanak. A késő középkor egyik népszerű passióprédikációja, Guillelmus Textoris *Sermo de passione Christij*e négy meditációs módot különböztet meg, s ezeknek négyféle hatást feleltet meg: „Potest autem sacratissimam passionem hanc quadrupliciter anima devotioni dedita contemplari, in ordine ad quattuor effectus in mente diligenter meditantis consequentes. Potest siquidem considerari quantum ad seipsam, quantum ad modum,

12 A *Nádor-* és a *Winkler-kódex* önálló *planctus*okat is tartalmaznak: *Nádor-kódex*, 342–388; *Winkler-kódex*, 74–117.

13 PUSCH, i. m., 12–26.

14 Uo., 12.

15 A könnyek adományának középkori kulturális jelentéseiről és jelentőségéről l.: NAGY PIROSKA, *Le Don des larmes au Moyen Âge: Un instrument spirituel en quête d'institution, Ve-XIIIe siècle*, Paris, Albin Michel, 2000.

16 *Weszprémi Kódex*, 33, 60, 62, 70, 90.

17 *Nádor-kódex*, 342–388.

quantum ad causam, quantum ad fructum. In passione Domini quantum ad seipsam considerata occurrit maxima amaritudo, et ideo est compunctiva ad compassionem. In causa monstratur inaudita dilectio, et ideo est inflammativa ad amorem. In modo relucet perfecta virtutum exemplatio, et ideo illuminativa est ad imitationem. In fructu numeratur plena perditorum restauratio, et ideo est consolativa ad desolatorum erectionem.”¹⁸ A szövegrész a passió szemlélésének, kontemplálásának eredményeiről írva a misztika hármas útját járja be a megszokottól kissé eltérő felosztás szerint, utalva ugyanakkor egyetemes üvtörténeti aspektusokra is. Önmagában szemlélve a passió bűnbántra vezet, és a *compassió*ra, Krisztussal való együtt-szenvedésre indít. A Megváltó szenvedésének oka az emberek iránti mérhetetlen szeretete, ezért az ezen való gondolkodás szeretetre gyújtja a devótust. A szenvedés módjának szemlélése megvilágosít (*illuminatio*), példát ad, s ezáltal *imitatio*ra készítet, míg a passió gyümölcse az istenképiség helyreállítása, az ezen való gondolkodás a most elveszett, bukott emberiséget és az egyes vétkezőket az Istennel való végleges egyesülés, a hozzáemelkedés reményével vigasztalja.

E latin *sermo* skolasztikus felosztásához hasonló magyarázat helyett a magyar kódexekben egy a nagyrészt evangéliumi és prédikációs anyagokra épülő írásoknál jóval egyénibb, meditatív szövegfordítás írja le legszemléletesebben, hogyan működhetett ideális esetben a passiómeditáció. Az Eckhart mester-tanítvány, Henricus Suso *Horologium sapientiae* című műve, a domonkos szerző korábbi német nyelvű munkájának önéletrajzi elemekkel is dúsított átdolgozása, *Discipulus* és *Sapientia* párbeszédét tartalmazza. A latin mű *Nagyszombati Kódex*beli fordítása Balogh Tamás szerint valószínűleg tudatos válogatás nyomán a passióra összpontosító részeket hozza.¹⁹ Ez a párbeszédes jellege ellenére fokozottan lírai szöveg talán amiatt is, hogy egy kezdő devótus passiómeditációba való bevezetését írja meg, számos olyan magyarázó részt tartalmaz, amelyek a szenvedéstörténetről való elmélkedés mikéntjét és célját magyarázzák.

Discipulus az isteni Bölcsesség, a krisztusi megváltás mérhetetlen szenvedésben megnyilvánuló szeretetét, nagyszerű áldozatát viszonzandó a részvét és a könnyek malasztja után áhítozik, hogy ezzel fejezhesse ki háláját: „O ha tehetnem mindeneknec zomeyuel en te raytad boseges konveket hullatnec es mindeneknec o nelveuel ohaytasokat es síralmakat es zokogasocat tennec

18 GUILLERMUS TEXTORIS, *Sermo de passione Christi* – ANSELMUS CANTUARIENSIS, *Dialogus beatae Mariae et Anselmi de passione Domini* – [PSEUDO-] BERNARDUS, *De planctu B. Mariae virginis*, Strassburg: [Jordanus de Quedlinburg (=Georg Husner)], 1496, a2v.

19 BALOGH Tamás, *A nagyszombati-kódex „Teljes Bölcsesség”-ének lehetséges mintái*, ItK, 1994, 248.

te raytad / Vghog Attol inkább tekellatosben atte halalodrol kenodrol en tolem adhatnec tenekod hala hala adasocat.”²⁰ Ez a kérés hasonló a *Wesprémikódex*ben olvasható fohászzkodásokhoz, ám Sapientia válasza továbblép: a passióért való hálaadás értékesebb, igazibb módjára mutat rá: „Senki íobban halat nem adhat nekom az en ken vallasomrol / hanem **az akki nem cak bezedeiben de mind bezedeiben es mind thetemeneiben vtet koueti / Az az engomet kouet / az az / akki az en kereztfamnac o keseruseget zentelen v testeben viseli es onnon magat alazatossaggal hozzaya hasonlattya** / Vghog Mind ez velagyacat mindenek laba ala nomoduan es az ellensegec nem felven akki zentelen valo buzgosagos kevanatossaggal mindencoron ammennei dícossegre a lelki íozagokra ígekozic Mondom azt tenekod hog mind anne bosesgos konhullatasoc mene a vizeknec sokasaghí sem volnanac en elottem kellemetosek / auag foganatosoc hog mint **akki zontelen a kereztfanac o keseruseget v testeben viseli** Jollehet hog az keges konhullatasoc ees / kík az ayetatos keserusegokbol zarmaznac ísten elot zerelmesec es kellemetosek legene.”²¹

Az itt megfogalmazott gondolat, a Guillermus Textoris prédikációjában olvasható harmadik hatásnak felel meg, a szenvedés módjából fakadó mintakövetésnek („In modo relucet perfecta virtutum exemplatio, et ideo illuminativa est ad imitationem.”). A Suso-szövegben az *imitatio Christi* a passió fölötti elmélkedés legtökéletesebb gyümölcse. A több mint metaforikus, „a kereztfanac o keseruseget v testeben viseli” kifejezés jelzi, hogy ez az *imitatio* nem csupán az eszményi krisztusi viselkedésforma külsődleges utánzása. Az *imitatio Christi* mint meghatározó keresztény magatartásforma hosszú eszmetörténeti múltra tekint vissza. Giles Constable kitűnő tanulmánya²² a gondolatkör alakulását a bibliai kezdetektől a késő antikvitás és a kora középkor időszakain át a kései középkorig követi. A szerző, hangsúlyozva, hogy a kettő teljesen nem választható szét egymástól, az isteni és emberi természettel egyaránt bíró Krisztus követésében mégis elmozdulást tapasztal az évszázadok során, s bár a Megváltó diadalmas halála és feltámadása végig jelen van a vizsgált korszakokban, a késő középkorban Jézus földi pályája és az esetenként nagyon konkrét testi *imitatio* jóval hangsúlyosabbá válik.²³ A késő középkor uralkodó lelkiségi irányzatai számára, így Suso

20 Nagyszombati Kódex: 1512–1513, kiad., bev., jegyz. T. SZABÓ Csilla, Bp., Argumentum Kiadó, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000 (Régi magyar kódexek, 24), 39.

21 Uo., 39–41. Kiemelések tőlem (K. Á.).

22 GILES CONSTABLE, *The Ideal of the Imitation of Christ* = G. C., *Three Studies in Medieval Religious and Social Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, 143–248.

23 Uo., 194–217.

vagy a *devotio moderna* számára a krisztusi életmód, valamint Krisztus emberi teste és testben való szenvedése központi fontosságú. A testi *imitatio* talán még a Susoéhoz hasonló devocionális irodalmi szövegeknél is kézzelfoghatóbban a késő középkor képzőművészetében ragadható meg.²⁴

A *Nagyszombati Kódex*ből fentebb idézett szövegrész nem véletlenül hangsúlyozza a keserűségek testben viselését az *imitatio Christi* gondolata kapcsán. Viszont, amint az *Sapientia* további magyarázataiból kiderül, a megfeszített test leképezése részben szimbolikusan értendő (a test lemondások általi gyötréséről van szó).

A „bölcsesegnek fia” ezek után az *imitatio* mibenléte felől érdeklődik. A válasz így hangzik: „fordahad el atte zemeidet ne halyanac hewsagokat · es az edossegekert veg keserúsegert · es atte testodnec folotte es zertelen valo generúseget toled elzaggassad · es az zíuednec bekesegeges nugodalmat cak en bennem keressed · Minden haborusagot ervendetost veeg · es gonoz torteneto ket bekeseggel zenveg · es tennen magadat vlatatosnac kevannad lenned mindenectol · Tanolyadmeg atte akaratotat mindonocben zegnod · / es atte testi kevansagaídnac zenetlen mindenekben ellene allanod atte íduozítodnec zeretetiért / kí te erotted megholt · Azert zereto fíam ezoc azok · Ime ezek a kíkben tenekod es egebecben / auag egebecnec / es mindenec v zeretoynec az orok bolceseg az **erdomoknec eleyt · es kezdetít atta / kík ím ez nílvan valo konben / az az / Az en megfeszült testomben / míkeppen nílvan latod megvannac íegyztetven.**”²⁵ Önmege tartóztatás, Isten fele fordulás, béketűrés, alázat – ezek azok az erények, érdemek, amelyeket az Örök Bölcsesség a Krisztus megfeszült testén keresztül ír elő. A Suso-szöveg erősen metaforizált nyelvén maga a test válik könyvvé, s az *imitatio* így a könyv olvasását (a passión való elmélkedés), értelmezését (a fizikai szenvedés morális erényekké való fordítását) követően annak „másolását” (egyéni életben történő megvalósítását) jelenti.²⁶ A passió saját testbe vésése, a jelen szöveghelytől eltérően,

24 Michael CAMILLE, *Mimetic Identification and Passion Devotion in the Later Middle Ages: A Double-sided Panel by Meister Francke = The Broken Body: Passion Devotion in Late Medieval Culture*, eds. MACDONALD, A. A., H. N. B. RIDDERBOS, and R. M. SCHLUSEMANN, Groningen, Egbert Forsten, 1998, 183–210; Walter S. GIBSON, „*Imitatio Christi*”: *The Passion Scenes of Hieronymus Bosch*, *Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art*, 6(1972–1973), no. 2, 83–93; Angela HASS, *Two Devotional Manuals by Albrecht Dürer: The “Small Passion” and the “Engraved Passion.”* *Iconography, Context and Spirituality*, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 63(2000), H. 2, 169–230.

25 *Nagyszombati Kódex*, 41–43. Kiemelések tőlem (K. Á.).

26 A test mint könyv metafora egyik alesetéhez lásd: Eric JAGER, *The Book of the Heart: Reading and Writing the Medieval Subject*, *Speculum*, 71(1997), no. 1, 1–26 különösképpen 12–17, a metafora késő középkori alakulását tárgyaló részt. A passió szívbe írását kéri például a magyar nyelvemlékkódexekben a már fentebb emlegetett Brigitta-imák: „kerlek kegyes

nem pusztá metafora Suso számára: életrajza megörökíti, hogy a misztikus szó szerint bemetszette szíve fölé a Jézus nevét jelölő mássalhangzókat (JHS).²⁷ A magyar kódexek világától azonban távol állnak az ilyenfajta aszketikus gyakorlatok, s a *Nagyszombati Kódex* fordítása sem tartalmaz ilyen irányú buzdítást.

Az előírt erények gyakorlásával „az híw zolga az v vraual egbe lelekben lelek zerent megefezúl es mindonostolfogvan vele keserogven veerben fagyot Te es ha azon zerrel theez/ tahat hozsam hasonlatod magadat es leez ennekom zerelmes zolgam”.²⁸ A testi metaforika ellenére a megváltó áldozathoz való csatlakozás, a krisztusi szenvedés újraélése a lélekben megy végbe, de ugyanakkor Krisztus halála az *imitator* életében is leképeződik a passió során megnyilvánuló krisztusi erények megvalósítása által: „ha ezt teyendod / tahat az en halalomnac keepe zyne bízonsaggal atte eletodbe meg velagosíttatic es meg vyol Soth az en edes zúlemnec maríanac es az en zero to tanítvanímnac peldaya es az en kenomnac emlekozeti mindencoron atte zyuedben legen emlekozetodzerent Atte ymadsagodban legen ayetatos ízenet zerent Es mívelkodedtodben legen ayetatos kevansagod zerent / Valakí az hog kí teyendi ezt / lezen a crístunac bizon kouetoye.”²⁹

A kódex híres Mária-dicsérete vezeti fel azt részt, ahol a tanítvány kérésére a fájdalmas anya leírja saját szenvedéseit a keresztt alatt. A kérést megelőzően Discipulus a Szűz szenvedéseinek nagyságát, illetve a megváltás nagyszerűségét hangsúlyozza, így folytatva a gondolatsort: „Azert vg ílic es melto íl nag keges megkeserodot anaua a kereztfá alath mínekonc es zyvonknec buzgosagos keserúsegeuel sírnonc es keseregnonc vele egetomben”.³⁰ Míg a krisztusi szenvedés követendő, imitálandó, Mária fájdalma esetében a résztvevő bekapcsolódás, a *compassio* ajánlott. Anyai alakjának közvetlensége és alapján véve passzív szerepe közvetlen hozzákapcsolódást tesz lehetővé. Sírását, kétségbeesését nem szükséges „lefordítani”, „értelmezni”, közvetlenül másolható, talán azért is, mert eleve lelki természetű szenvedésről van

iesus yrd meg az te dragalatos vereddel az en zywemben mynden sebeydet. hog azokban olwassam es yntessem emlekozni az te kenodrol. es zerelemedrol. hog az o emlekozatok myndenkoron legyenek az en zywemnek reytek helyeben. es hog az te kenodnak banatya naponkent en bennem vyetassek es zerelemed oregboltessek. hog hala adasban es dycheretben mynd eletomnek vegeyg zontelen meg maradhassak myg nem yutok te hozad mynden yoknak es wygasagoknak tellyes es kewanatos kenchehez. kyt ennekom meltoltassal engedny edossegés lesus cristus en eletemben. Amen.” *Kriza-kódex*, 46–48.

27 JÁGER, i. m., 16–17.

28 *Nagyszombati Kódex*, 86.

29 *Uo.*, 100–101.

30 *Uo.*, 138.

szó. De Krisztus és Mária viszonya hasonlóképpen vertikális tengelyre épül, mint a Megváltó és a passióelmélkedést használó hívő kapcsolata, ami a gyászoló anya alakját a gyászba bekapcsolódó devótus személyéhez közelíti.

Az *imitatio Christi* ideáljának ikonikus késő középkori megfogalmazása Thomas à Kempis *De imitatione Christi*jé, amelyre Suso misztikája is hatást gyakorolt. E műből több részlet fordítása is szerepel a magyar kódexekben,³¹ viszont magát az *imitatio* gondolatát fejtegető részt csak a *Lobkowicz-kódex* válogatása szerepelteti. (A magyar kódexirodalomban népszerűbb részek a halálról, az utolsó ítéletről és az önismeretről szóló elmélkedések.) A számkra érdekes passzusok a *Krisztus követéséről és a világ megutálásáról* szóló első fejezetben olvashatóak:

<p>Cap. I. De imitatione Christi et contemptu mundi omniumque eius vanitatum.</p> <p>1. <i>Qui sequitur me non ambulat in tenebris</i> dicit Dominus. Hæc sunt verba Christi, quibus admone-mur quatenus vitam eius et mores imitemur, si volumus veraciter illuminari, et ab omni cæcitate cordis liberari. Summum igitur studium nostrum, sit in vita Jesu meditari.</p>	<p>Urnak Neuebe kezdetÿc Az Aÿtatos zent Bernardnac · konue- ez vilagnac meg vtalasarol es cristosnak kouetese-rvl ekkeppen</p> <p>Az edos Jesusnac v zawa mondvan : A ky akar envtannam yvni tagágia meg w magat az az v tulaidon akaratiat es vege fel v kerestet az az A Penitencianac tartasat es koesson engomet Es touaba : A ky engomet kouet nem yar setetsegeben : de valia eletnec vilagossagat : Ezok az aldot iesusnac v bezedy kykel intetonc hog az v eletit es erkvczet peldaiat kouessoc : ha akaron byzonal meg vilagosodnia es zywnece mindon vagsahatvl meg zabadvlnia³²</p>
<p>Qui autem vult plene et sapide verba Christi intelligere, oportet ut totam vitam suam illi studeat conformare.</p>	<p>A ky kedeg akaria A cristosnac w bezedet telieson es : izoson ertenie : zykseg hog mind az o telies elettyt az v eletyhoz zabya awag igengesse³³</p>

31 Lásd: MIKLÓS Rafael, *A Krisztus követése magyar fordításai*, Szombathely, 1935, 18–28.

32 *Lobkowicz-kódex: 1514*, kiad., bev., jegyz. REMÉNYI Andrea, Bp., Argumentum Kiadó, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1999 (Régi magyar kódexek, 22), 31.

33 *Uo.*, 32.

A *Lobkowicz-kódex* szövege nem minden tekintetben pontos fordítás. Például az első sorokban megjelenő evangéliumi idézet a kereszt felvételéről nem szerepel a latinban. A betoldás, a Krisztus-követés egyik legismertebb bibliai, jézusi megfogalmazása a keresztútra, a megváltó szenvedésre irányítja a figyelmet, s mint ilyen az *imitatio Christi* és a passió szoros kapcsolatát húzza alá. A 32. oldal 17. sora végétől a 35. oldal 12. sora közepéig terjedő rész szintén interpoláció. Ezek az alázatosságról szóló részek a magyar kódexirodalom egyik kedvelt elmélkedési témájához kapcsolják a szöveget és a Krisztus-követés témáját. A beillesztést kezdő, valamint a Mária alázatosságára vonatkozó Bernát-idézetek Bonaventura *De perfectione vitae ad sorores* c. művének alázatosságról szóló fejezetében, s ennek a *Lobkowicz-kódex*ben szintén szereplő fordításában is előfordulnak.

Az *imitatio Christi* eszméje a passióról szóló kegyességi szövegeket szorosan hozzárendeli a kor devocionális ideálját körvonalazó egyéb írásokhoz. A passió tehát, úgy tűnik, egyfajta sűrített, narrativizált foglalata mindazon erkölcsi erényeknek, tanításoknak, amelyeket a magyar nyelvű kódexirodalom kitevő különféle szövegek ajánlanak olvasóiknak. A szenvedő Krisztus alakja a legfőbb imitálandó mintakép, amit az ájtatos olvasó elé lehet állítani. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a passióelmélkedésekből, passió predikációkból, imádságokból kirajzolódó kegyességi modellek e korpusz normatív, előírásokat tartalmazó szövegeiben is felbukkannak, gyakran a szenvedéstörténetre vonatkozó allúzió kíséretében. A *Vitkovics-kódex Regula novitiorum*-fordításának³⁴ böjtről szóló fejezete például a szenvedő Krisztus alakjának felidézését tanácsolja azoknak, akik az ilyen önmegtagadást nehéznek találják: „Es valamikor az zenuedetteseg teneket el viselhetetlenec latatnec, legottan vronc ieszusrol gondolkogal, ki mikoron mendeneknec vra volna, A kereztfanac akazto fayan meg faraduan, tũuissekel meg coronoztatuan, vaszegekel altal veretetuen, Zomjohozuan, epeuel eczettel itatatec, Akoron il'eneket gondoluan, nem cac az eteknec zenuedettesseget, de meg akarmi nemo kemensegeketis, es kinokat el zenuedhecz, Mert vg mond zent Gergel doctor, Ha cristus vronknac kin zenuedese elmebe hozatatic, semi nincen ol' kemen dolog, ki egenlo lelekel el nem viseltetic.”³⁵

34 Erről a regulafordításról lásd KORONDI ÁGNES, *Bonaventura-fordítások a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban (kegyességi és szövegmodellek) = A fordítás kultúrája – szövegek és gyakorlatok II*, szerk. GÁBOR Csilla, KORONDI ÁGNES, Kolozsvár, Láthatatlan Kolégium, Verbum, 2011, 129–135.

35 *Vitkovics-kódex: 1525*, kiad., jegyz. PAPP Zsuzsanna, bev. PUSZTAI István, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézete, 1991 (Régi magyar kódexek, 12), 55–56.